

MECMUA

ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi [International Journal Of Social Sciences]

Uluslararası Hakemli E-Dergi/ Referee International E-Journal

Yıl: 6, Sayı: 11, ISSN:2587-1811 Yayımlanma Tarihi: 30.03.2021

XIX. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda İlköğretimle İlgili Gelişmelerin Manisa'ya Yansımaları

Reflections of Developments Related to Primary Education in the Ottoman Empire at the End of the XIXth Century to Manisa

Doç. Dr. İbrahim İNCİ - Arş. Gör. Dr. Burcu ÖZDEMİR

 Manisa Celâl Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Manisa, Türkiye.
ibrhminci@hotmail.com

 Manisa Celâl Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Manisa, Türkiye.
burcuozdemir_hstry@hotmail.com

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi
DOI: mecmua. 882225
Yükleme Tarihi: 17.02.2021
Kabul Tarihi: 09.03.2021
Yayımlanma Tarihi: 30.03.2021
Sayı: 11
Sayfa: 258-273

Article Information: Research Article
DOI: mecmua. 882225
Received Date: 17.02.2021
Accepted Date: 09.03.2021
Date Published: 30.03.2021
Volume: 11
Sayfa: 258-273

Yazar İbrahim İnci'nin bu makaledeki katkı oranı %60, yazar Burcu Özdemir'in katkı oranı %40'tur.

Atf / Citation

İNCİ. İ. ÖZDEMİR. B. (2021). XIX. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda İlköğretimle İlgili Gelişmelerin Manisa'ya Yansımaları. *MECMUA - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* ISSN: 2587-1811 Yıl: 6, Sayı: 11, Sayfa: 258-273

İNCİ. İ. ÖZDEMİR. B. (2021). Reflections of Developments Related to Primary Education in the Ottoman Empire at the End of the XIXth Century to Manisa. *MECMUA - International Journal Of Social Sciences* ISSN: 2587-1811 Year: 6, Volume: 11, Page: 258-273

Doç. Dr. İbrahim İNCİ - Arş. Gör. Dr. Burcu ÖZDEMİR

XIX. YÜZYIL SONLARINDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA İLKÖĞRETİMLE İLGİLİ GELİŞMELERİN MANİSA'YA YANSIMALARI

Reflections of Developments Related to Primary Education in the Ottoman Empire at the End of the XIXth Century to Manisa

ÖZ

Osmanlı İmparatorluğu'nda kuruluşundan itibaren ilköğretim hizmetini veren eğitim kurumları sıbyan mektepleri idi. Osmanlılar sıbyan mekteplerini kendilerinden önceki Müslüman toplumlardan almışlardır. Bu okullarda okutulan temel ders Kuran'ın okunması olmakla birlikte dîni bilgiler, yazı ve aritmetik de öğretiliyordu.

İlk dönemlerde Osmanlı toplumunun ilköğretim alanındaki ihtiyacını karşılayan sıbyan mektepleri zaman içerisinde meydana gelen değişimlere karşı duyarsız kalarak toplumsal ihtiyacı karşılamayacak duruma gelmişlerdir. Tanzimat'la birlikte eğitim ve öğretimde yenileşme hareketi modernleşme hareketinin bir parçası kabul edilmiştir. Devlet, sıbyan mekteplerini iyileştirmede güçlüklerle karşılaşınca bunların yerine "usul-i cedit" denilen yenilikçi okulları açmıştır. İlköğretimde reform girişimlerine iptidai mekteplerinin açılıp ülke çapında yaygınlaştırılması çabaları öncülük etmiştir.

II. Abdülhamit devrinde Manisa kazasında da iptidai okulları açılmış ve sayıları hızla artmıştır. Bu dönemde cehaletin giderilip eğitim hizmetlerinin halka götürülmesine öncelik verilmiştir. Yine bu dönemde ilköğretim zorunluluğu anayasaya girmiştir. İncelediğimiz dönemde sıbyan okullarında yeni eğitim-öğretim yöntemleri uygulanmaya başlanmıştır. Osmanlı'da ilköğretimin modernleşmesinin önündeki en önemli engel kaynak yetersizliği idi. Bu sorun İmparatorluğun sonuna kadar devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Sıbyan mektepleri, Eğitim, İlkokul, Manisa.

ABSTRACT

Since its establishment in the Ottoman Empire, the educational institutions providing primary education were sibyan schools. The Ottomans received sibyan schools from Muslim societies before them. Reading Quran was a compulsory course in these schools. Issues related to religious matters, learning to write and arithmetic were also taught to the students in these schools.

In the early periods, sibyan schools, which met the needs of Ottoman society in the field of primary education, were insensitive to changes that occurred over time and did not meet the social need. Along with Tanzimat, the movement for innovation in education and training has been recognized as part of the movement for modernization. When the state faced difficulties in improving sibyan schools, it opened innovation-oriented schools called "usul-i cedit" instead. Initiatives to reform primary education have been spearheaded by efforts to open iptidai schools and spread them throughout the country.

During the reign of Abdulhamid II, iptidai schools were opened in Manisa and their numbers increased rapidly. During this period, priority was given to eliminating ignorance and bringing educational services to the public. Again, during this period, the requirement for primary education was entered into the Constitution. During the period we examined, new methods of education and training began to be applied in sibyan schools. The most important obstacle to the modernization of primary education in the Ottoman Empire was the lack of resources. This problem continued until the end of the Empire.

Keywords: Ottoman, School of Sibyan, Education, Primary School, Manisa.

Giriş

Eğitim-öğretim kurumları toplumun bilgi ve tecrübe birikiminin kuşaktan kuşağa geliştirilerek aktarılmasını sağlar. Bu kurumlar gençlere içinde yaşadıkları toplumun sosyal ve kültürel değerlerini öğretip benimseterek sosyal huzur ve dayanışmanın devamına hizmet eder. Eğitim ve öğretim sisteminin, bir toplumun yükselmesinde olduğu gibi, bazen de geri kalmasında önemli rol oynadığı muhakkaktır. Bu sistem çağın icabına ayak uydurabildiği ve toplumun ihtiyaçlarına cevap verebildiği sürece yaşar ve toplumu yükseltici görevini yerine getirebilir. Çağın gerisinde kalan eğitim ve öğretim sistemi ise, toplumun geri kalmasını ve hatta çöküşünü hazırlar.

Osmanlı'da Tanzimat devrine kadar sivil eğitim (askeri olmayan) büyük bir ihmale uğramış ve toplumun ihtiyaçlarını karşılayamaz duruma gelmiştir. Bu tarihten itibaren, eğitim ve öğretimde yenileşme hareketi bütün olarak Batılılaşma veya modernleşme hareketinin bir parçası kabul edilmiştir.

Osmanlı Müslüman toplumunda genel eğitimle uğraşan ilkokul düzeyindeki kurumlar sıbyan mektepleri idi. Her köy ve mahallede bulunan sıbyan mekteplerinde eğitimin ve öğretimin esası dinin ve ahlâkın öğretilmesinden ibaretti (Ergin, 1977: 83; Akyüz, 2003:5; Sakaoğlu, 2003:12).

XIX. yüzyılda padişah fermanlarında da ifade edildiği gibi hem din hem de dünya işlerinde gerekli bilgileri yeni kuşaklara öğretmekten uzak olan sıbyan mekteplerinin ıslahı konusu Tanzimat devri yöneticilerini çok meşgul etmiştir. Ancak ulamanın tepkisinden çekinildiği için Tanzimat devri sonlarına dek bu kurumlarda ciddi bir reform yapılamamıştır. 1870'lerden itibaren 1869 tarihli Maarifi Umumiye Nizamnamesi uyarınca, sıbyan mekteplerine dokunulmadan, yeni metotlarla eğitim veren adına iptidai denilen ilkokullar açılmıştır. II. Abdülhamit döneminde bir yandan iptidai okullarının sayısını artırıp taşrada da yaygınlaştırma politikası izlenirken, diğer yandan sıbyan mekteplerinin daha modern mektepler olan iptidailere dönüştürülmesi çabası yürütülmüştür.

Bu çalışmada ilköğretimin temelini oluşturan sıbyan ve iptidai mektepleriyle ilgili gelişmeler ele alınacaktır. İncelen dönemde Manisa kazasında her iki mektebin de yan yana İmparatorluğun sonuna kadar hizmet vermeyi sürdürdüğü görülmektedir.

Manisa yöresi ekonomik ve coğrafi konumuna bağlı olarak farklı cemaatlerden oluşan bir nüfus yapısına sahipti. Ticaret ve sanayi faaliyetlerinin yoğun olduğu kazada ülkenin diğer birçok yöresine göre yoğun bir azınlık nüfus yaşamaktaydı. 1908 yılında 98669 kişiden oluşan kaza nüfusunun %74,5'ini Müslümanlar, %20,5'ini Rumlar, %2,5'ini Ermeniler ve %2'sini Yahudiler oluşturmaktaydı. Bu tarihte kazada az sayıda yabancı nüfus da bulunuyordu. Manisa'da her cemaatin kendi ilkokulları olup, çocuklarını cemaat okullarına göndermekteydiler (Aydın Vilayeti Salnamesi (AVS), 1326/1908:537, 581).

1-Osmanlı'da İlköğretim Alanındaki Gelişmeler

Sıbyan mektepleri diğer İslam toplumlarından, özellikle de Selçuklulardan Osmanlı'ya intikal etmiş olup, örgün eğitimin ilk basamağını oluşturmaktaydı. Sıbyan Arapça çocuk anlamına gelen sabi kelimesinin çoğuludur. Osmanlılar döneminde bu okullara dâru'l-İlim, muallimhane, mektephane ve mektep gibi adlar

da verilmiştir. Sıbyan mektepleri hemen her mahallede açıldığı için halk tarafından mahalle mektebi, taş binalara sahip olduğu için de taş mektep olarak isimlendirilmişlerdir. Bu okullar, devletin denetimi ve sorumluluğu dışında, devlet adamları ve varlıklı kimseler tarafından kurulmakta ve vakıflar aracılığıyla yönetilip finanse edilmekteydi. Köy ve mahallelerde halk tarafından yapılıp, giderleri yine halk tarafından karşılanan sıbyan mektepleri de bulunmaktaydı. Öğretim süresi 4 yıl olan sıbyan mekteplerinde, 5-6 yaşındaki erkek ve kız çocukları karma eğitim görmekteydiler (Ergin, 1977: 83; Akyüz, 2003:5; Koçer, 1970:7; Ergün, 2000:735; Aksoy, 1968: 16-19)

Mektebin öğretmeni çoğunlukla medrese çıkışlı cami imamı veya müezzini olmakta, bazı mekteplerde okuma yazma bilen yaşlı kimseler de hocalık yapmaktaydı. Bazı bilgili kadınlar da kendi evlerinde veya cami köşelerinde çocuk ve kadınlara Kur'an okumayı öğretmekteydiler. Öğretmem (muallim), çocuklara Kur'an-ı Kerim okumayı, dîni bilgileri, yazı yazmayı ve bazı basit hesap işlemlerini öğretmekteydi. Ergin'e göre yazı yazma öğretimi Arapça metinleri kopya ettirmekten ibaret olup, Türkçenin imlasını yani yazılışını öğretmeyi içermemekteydi (Karal, 2007, C.VIII: 378; Ergin, 1977: 86; Akyüz, 2004:3-5; Tekeli-İlkin, 1993:7; Gökmen, 2006:152).

Sıbyan mekteplerinde dersler Osmanlı Türkçesi ile okutuluyordu. Faik Reşit Unat'ın verdiği bilgilere göre, bu okulların temel amacı, çocuklara her ne kadar Arapça olan Kur'an metnini yanlışsız okuyup telâffuz edecek bir yetenek kazandırmak ise de, gerek tecvit, gerek din bilgilerinin öğretmenler tarafından Türkçe açıklandığı, çocuklara muhtelif vesilelerle Türkçe dualar ve ilâhiler ezberletildiği dikkate alınırca sıbyan mekteplerinde ana dil Türkçenin hakim dil olduğunu söylemek gerekir. (Unat, 1964: 9; Akyüz, 2014:90; Kodaman, 1991:57)

Bu okullarda okuma-yazmanın yanında ahlâkî terbiye verilmesi de amaçlanıyordu. Çocuğu kötülükten sakındırmak ve iyiliğe sevk etmek, Osmanlı toplumunun eğitim felsefesi idi. Sıbyan mekteplerinde bugünkü gibi sınıf düzeni, ders saati ve teneffüs ayarlaması yoktu. Dersler sabah başlayıp ikindiye kadar sürmekte, yalnız öğle arası verilmekteydi (Demirbağ, 218:410; Demirtaş, 2007:174)

Eğitim-öğretim vakfiyelerdeki şartlara göre belli bir müfredata göre yapıldığından bu durum sıbyan mekteplerinin yeniliklere kapalı olmasına yol açmaktaydı. Öğretmenler verdikleri eğitim hizmetinin ücretini mektebin bağlı bulunduğu vakıftan almaktaydı. Ancak incelediğimiz dönemde vakıfların güç kaybetmesi nedeniyle öğretmenlerin maaşları halktan toplanan ianelerle karşılanmaya çalışılmıştır.

Sıbyan mekteplerinde öğretmenlik yapanların, salih, ilim sahibi, dinine bağlı, yumuşak huylu, terbiye edici vasıflara sahip, yaptığı işte Allah rızasını gözeten, kimseler olmasına dikkat edilirdi (Hızlı, 2008:110; Demirtaş, 2007:174)

Öğretmenlerin, mektepteki görevleri dışında imamlık, hatiplik, kayyumluk, cüz hanlık gibi başka görevler aldıkları da görülmekteydi. Mektebin öğretim kadrosunda öğretmenin yardımcısı olarak görev yapan halife de bulunmaktaydı.

Halife, öğretmen tarafından verilen bazı görevleri yerine getiren, öğretmen mektebe gelemediğinde çocuklara ders okutan yardımcı bir elemandı. Halifenin bunun dışında derslerinde zayıf olan öğrenciler ile ilk kez mektebe başlayanların

derslerini tekrar ettirerek çalıştırmak ve onları derse hazırlamak gibi görevleri de bulunmaktaydı (Akyüz, 2014:90; O. Zeki, 1337:16; Koçu, 1966:27).

Sıbyan mekteplerinde “Âmin alayı” çocuğa mektebi sevdirmek ve eğitim-öğretime özendirme için yapılan önemli bir törendir. Bu tören mektebe yeni verilecek çocuğun coşkulu bir kalabalık tarafından evinden alınıp dualar eşliğinde mektebe getirilmesi ve ilk dersini hocasının önünde alması şeklinde yapılmaktadır. Öğrenciler bilgi düzeylerine göre birtakım gruplara ayrılırdı. Kız ve erkek öğrenciler birlikte, ancak karışık değil, kendi aralarında oturarak ders görmekteydiler (Sağlam, 1981:1; Akyüz, 2014: 161)

Osmanlı devletinde sıbyan mekteplerinin en önemli özelliği halk çocukları için kurulmuş olmasıdır. Sıbyan mektepleri eğitim ve öğretim araçları bakımından yetersiz idiler. Kitap haricinde, yazı tahtası, harita, küre, sıra gibi araçların hiç biri yoktu.

Sıbyan mekteplerinde çocuklar, mektebin hasır, kilim ya da evlerinden getirdikleri minderler üzerine diz çökerek oturur. Önlerindeki rahleler üzerindeki Kur'an ya da dua kitaplarını okurlardı. Öğretmen de onların önünde minder üzerinde bağdaş kurarak otururdu. Her çocuk hocanın önüne gider, dersini okur, yerine döner ve birçok defa tekrar ederdi. Çocuklar derslerini iki yana sallanarak uğultulu şekilde okurlardı. Ülkütaşır konuyla ilgili şunları kaydetmektedir, Sıbyan mekteplerinde dersler sabah erken saatlerde başlamakta, öğleye kadar aralıksız sürmekte ve öğle teneffüsünden de ikinci vaktine kadar, yine kesintisiz devam etmekteydi. Dersler çocuklara bölümler halinde belli aralıklarla veriliirdi. Bütün öğrenciler üzeri kubbeli tek odada ve bir arada bulunurlardı. Talebeler yerde minder üstüne diz çökerek oturur, önlerinde de uzun bir rahle bulunur, rahlenin üstüne kitap, gözüne de cüz keseleri konurdu. (Ülkütaşır, 1965: 30-36; Akyüz, 2014:90)

Sıbyan mekteplerinde ilk reform çalışmaları II. Mahmut döneminde başlatılmıştır. 1824 tarihinde “ Talim-i sıbyan” hakkında bir ferman yayınlamış ve cehaletin kötülüklerine ve çocukların okula değil çıraklığa verilmesinin zararlarına dikkat çekilmiştir. Bu fermanla genç-ihtiyar herkesin İslâm'ın inanç esaslarını öğrenmesi ve çocuklarını ergenlik çağına kadar okullara göndermeleri emredilmiştir. Ayrıca çocukların okula devamını sağlamak için dinî ve hukukî müeyyideler konmuştur. Ne var ki bu ferman İstanbul için geçerli olup taşrayı kapsamamaktadır. Taşradaki sıbyan okulları II. Mahmut döneminde de ihmal edilmiş, fermanla getirilen ilköğretim zorunluluğu, İstanbul'da ancak bazı semtlerde uygulanabilmiş büyük ölçüde kâğıt üzerinde kalmıştır. Bu ferman uygulanamamış olsa da, II. Mahmut'un eğitimin toplum ve devlet hayatında önem ve yerini kavramış olduğunu göstermesi açısından önemlidir. (Kodaman, 1991:58-59; Akyüz, 2014:151-152).

II. Mahmut'un 1838 yılında, ilköğretim alanında yeni bir girişimi olarak Meclis-i Umûr-ı Nâfia tarafından ilköğretimin ıslahı hakkında bir layiha (rapor) hazırlanmıştır. Bu rapor, bazı değişikliklerle padişah tarafından tasdik edilmiştir.

Bu raporda genel eğitim sistemi ve bu arada sıbyan okullarının önemi ve yapılması gereken reformlar üzerinde durulmuştur. Bu rapora hâkim olan mantık genel olarak şöyle özetlenebilir: Eğitimin amacı, insanı ahirete olduğu kadar, hayata da hazırlamaktır. Dinî bilgiler insanı ahirette kurtuluşa hazırlarken, fen ve ilim insanın dünyada mutlu ve müreffeh olmasını sağlar. Halkı cahil olan memleketlerde ne

sanayi ilerler, ne de devlet zengin olabilir. (M. Cevad, 1328:8-19; Kodaman, 1991:59)

Raporun modern eğitim anlayışıyla hazırlanmış olduğuna kuşku yoktur. Bu raporu hazırlayan Meclis-i Umur-ı Nafia üyeleri Batıdaki gelişmelerin modern eğitimden kaynaklandığını bilmekteydiler. Bu devlet adamları eğitimi modernleştirilmeyi eğitim-öğretimi sekülerleştirmekle gerçekleştireceklerini düşünüyorlardı (Akyüz, 1992:90; İhsanoğlu, 1992:370).

1838'den itibaren bu raporun eğitim alanında getirmiş olduğu modern anlayış başta sıbyan okulları olmak üzere eğitim kurum ve sistemi üzerinde iki farklı zihniyeti karşı karşıya getirdi. Çünkü ulema ilköğretim okullarını kendi tekellerinde görüyor bu alana kendi anlayışları dışında, özellikle de Batı kaynaklı laik düşüncenin girmesini istemiyorlardı. Tanzimatçılar sıbyan mektepleri üzerinde yürütülen mücadelede ulema karşısında taviz vermiş, bu alanı ulemaya bırakmış ve rüştiye okullarını açıp kendi anlayışlarını burada hâkim kılmak istemişlerdir (Kodaman, 1991:59-60; Satı, 1329a:1382).

Tanzimat döneminde sıbyan okullarında eğitimi daha düzenli hale getirmek için ilk girişimde bulunan kişi Abdülmecit'tir. Abdülmecit Ocak 1945'te Sadrazam ve tüm vekillere hitaben okutturduğu fermanında en önemli idealinin ülkenin gelişmesi ve halkın refahının artırılması olduğunu, bunun için ise din ve dünya işlerinde toplumun cehaletten kurtarılması gerektiğini belirtmiştir. Bu amaca ulaşmak için de ülkenin uygun yerlerinde gerekli okulların açılmasını halkın eğitilmesi çarelerine bakılmasını emretmiştir (Engelhardt, 1999:79; Berker, 1945:13-14; Akyüz, 2014:159-160).

Padişahın bu uyarısından sonra eğitimle özellikle de sıbyan okullarıyla daha yakından ilgilenilmeye başlanmıştır. 1847'de bir talimatname hazırlamakla ilköğretime çekidüzen verilmek istenmiştir. Öğretmenlere rehber olmak üzere hazırlanan bu talimatnameye ihtiyaç duyulması ve hazırlanması eğitimde yeni bir anlayışa ulaşıldığını göstermektedir. Bu talimatnameyle sıbyan mekteplerinde öğretim süresi dört yıl olarak sınırlandırılmıştır. Sıbyan okullarının rüştiyelere temel olması ve bunlara öğrenci yetiştirmesi kabul edilmiştir. Türkçe derslerine önem verilmekle eğitimde millileşmeye doğru bir adım atılmıştır. İlköğretimde birlik ve bütünlük sağlanması yoluna gidilmiştir. Okuma ve yazmaya aynı ölçüde önem verilmiştir. Yedi yaşına giren çocuklar için sıbyan mekteplerine devam zorunluluğu getirilmiştir. Sıbyan mekteplerinden sonra rüştiye mektepleri de zorunlu öğretim kapsamına alınmış ve zorunlu öğretim altı yıla çıkarılmıştı. Okul çağında olup da okula gitmeyen çocukları özel memurlar veya mahalle imam ve muhtarları izleyerek velileri cezalandıracaktı. Dört yılda gerekli bilgileri öğrenememiş çocuklar bu okullarda 3 yıl daha eğitim görebileceklerdi. Yedinci yılın sonunda da başarı gösteremeyen öğrencilerin eğitimlerine devam edip etmeyecekleri, velilerin isteğine bırakılmıştır. Disiplin aracı olarak kullanılan falaka kaldırılmıştır. Okullarda taş levha ve divit gibi modern eğitim araçlarının kullanılması istenmiştir. (Akyüz, 1994:1-35; Kodaman, 1991:62).

Ne var ki iyi niyetlerle hazırlanmış bu talimatname mali sıkıntılar ve çağdaş eğitim anlayışına sahip donanımlı öğretmenler olmadığı için uygulanamamış ve okullar yine eski usulde öğretime devam etmiştir.

Osmanlı eğitim tarihinde, eğitim-öğretimi düzenleyen en kapsamlı düzenleme Maarif Nazırı Saffet Paşanın öncülüğünde 1869 yılında hazırlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'dir. Cumhuriyet dönemi eğitiminin yapılandırılmasında önemli yeri olan Maarifi Umumiye Nizamnamesi bazı değişikliklerle 1913 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Bu nizamname ile teftiş ve değerlendirmeye ilişkin esaslar, eğitim hakkı, eğitim yönetimi, okul kademelerinin belirlenmesi, eğitim ödenekleri, öğretmen yetiştirme, atama ve maaşları, taşra örgütü ve sınav sistemleri gibi konular yer almaktadır.

Nizamnamenin ilköğretimle ilgili hükümleri özetle aşağıda verilmektedir: Okullar mekâtib-i umumiye (devlet okulu) ve mekâtib-i hususiye olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Her mahalle ve köyde en az bir sıbyan mektebi bulunacaktır. Sıbyan mekteplerinin inşa, tamir masrafları ve öğretmen maaşları ilgili halk tarafından karşılanacaktır. Öğretmenlerin ataması nizamname uyarınca gerçekleştirilecektir. Sıbyan mekteplerinin süresi dört yıldır. Kızların 6-10, erkeklerin 7-11 yaşları arasında mektebe devamları zorunludur. Sıbyan mekteplerine sınav ve öğrencileri çalışmaya teşvik için ödül sistemi getirilmiştir. Çocuğunu okula göndermeyen anne-babaya gerektiğinde 5 kuruştan 100 kuruşa kadar ceza verilir. Bir yerde birden fazla sıbyan mektebi varsa biri kızlara tahsis edilir. Eğer tek okul varsa erkek ve kızlar bu okulda karma eğitim görürler. (Düstur, Tertip I: II/184-193; M. Cevad, 1328:93-98; Somel, 2015:138-139; İhsanoğlu, 1992:371)

1869 Nizamnamesindeki maddeler uzun süre iyi birer temenni olarak kalmış, tamamı değilse de bir kısmı II. Abdülhamit döneminde uygulama imkânı bulabilmiştir. Bunun en önemli iki nedeni kaynak ve modern eğitim almış öğretmen sıkıntısıdır. Devletin mali sıkıntı içinde olması yüzünden bina inşası ve öğretmen maaşları da dâhil olmak üzere ilkokulların tüm masraflarını halka yüklemesi, bir yandan topluma eğitim konusunda sorumluluk yüklenmesini sağlarken diğer yandan bu okulları devlet desteğinden yoksun bıraktığı için gelişmelerinin önünde büyük bir engel teşkil etmiştir.

1860'larda ülkede 12 bin sıbyan mektebinde, henüz o tarihlerde öğretmen yetiştiren okullar açılmadığından, imamlar öğretmenlik yapmaktaydı. 1868'de açılan Dârü'l-muallimin-i Sıbyanın 1875 yılında sadece 25 öğrencisi vardı. Öğretmen okulu mezunu öğretmenlerin sayısı eski sıbyan mektebi hocalarının içinde yok denecek kadar azdı. Tanzimatçıların öncelik verdiği rüştiye okullarına, idadi ve sultanilere öğretmen yetiştiren Dârü'l-muallimlerin 1871 yılında öğrenci sayısı ancak 200'e ulaşmaktaydı. Bu öğretmen okulunun 1874'te ülkede toplam sayıları 300'ü aşan rüştiyelere dahi öğretmen sağlamakta yetersiz oldukları anlaşılmaktadır. Kız sıbyan mekteplerinde de öğretmen açığı çok fazlaydı (Akyüz, 2014:187).

1316/1898 Maarif Salnamesinden anlaşıldığına göre Dârü'l-muallimat (kız öğretmen okulu) 1870'de açıldığı tarihten itibaren 1895 yılı dâhil yirmi beş yılda ancak 302 mezun verebilmiştir. Bu sayıdan anlaşıldığına göre incelediğimiz dönemin sonlarında dahi kız iptidai ve sıbyan okullarında öğretmenlik yapanların çok büyük bir kısmı hâlâ imam vb. kimselerdi (Maarif Salnamesi, 1316/1898:645; Aydın Vilayeti Salnamesi (AVS), 1313/1895:514-521).

2-Manisa Kazasında İlköğretim

Manisa'da incelediğimiz dönemde ilköğretim hizmeti veren sıbyan ve iptidai olmak üzere iki tip mektep bulunmaktaydı. 1296/ 1878 yılı Aydın vilayeti salnamesinde Manisa kazasındaki sıbyan mektepleri sayısı 25 adet gösterilmiştir. Bu sayı sadece Manisa kentindeki sıbyan okullarına ait olmalıdır. Manisa'ya bağlı nahiye ve köylerdeki mektep sayıları salnamede belirtilmemiştir. Çünkü Saruhan sancağına (Manisa) bağlı bazı kazalar için verilen sıbyan mektepleri sayılarına bakıldığında, o kazalara bağlı nahiye ve köylerdeki mekteplerin sayılarının da verildiği anlaşılmaktadır. Örneğin nüfusu Manisa'dan az olan Demirci kazasında 119, Akhisar kazasında 42 ve Kırkağaç kazasında 35 sıbyan mektebinin bulunduğu bilgisi verilmektedir. Aynı salnamede Salihli kazasında bulunan sıbyan mekteplerinin sayısına ilişkin hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bu verilerin ışığında en azından o yıla ait salnamenin standart bir sistematığe göre hazırlanmadığı anlaşılmaktadır (AVS, 1296/ 1878:117-122).

Ülkenin her yerinde olduğu gibi sıbyan mektepleri Manisa'da da Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar ilköğretim çağındaki çocuklara eğitim veren kurumlar olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu okullar geleneksel yöntemlerle (usul-i atika) eğitim-öğretim yaptıklarından buralardan mezun olan öğrenciler bilgi açısından son derece geri idiler. Hatta sıbyan okulunu bitirmesine rağmen özellikle köylerde doğru dürüst okuma yazma bilen insan yok gibiydi. (AVS, 1306/1888:162; 1313/1895:514-521; Maarif Salnamesi, 1317/1899:1496; Satı, 1329b:1463; Feyzi, 26 Kanunuevvel 1334:10; Gökmen, 2009:90).

1869 Nizamnamesine göre sıbyan okullarının ıslahı yahut iptidai adı altında yeni usulde (usul-i cedit) öğretim yapan okulların açılması için ilk esaslı teşebbüs, 1870 tarihinde başlamıştır. Usul-i cedit ile eğitim veren okullar için 1878'den sonra ilkokul anlamında iptidai mektebi adı kullanılmaya başlanmıştır. İptidai okulların ilki 1873'de İstanbul'da açılmıştır. Bu okullarda yeni öğretim yöntemlerinin uygulanmasının yanı sıra, sınıf sistemine geçilmiş, sıra, harita, küre, kara tahta gibi modern eğitim araçları kullanılmaya başlanmıştır. İlköğretim için düşünülen reformlar, daha öncekinden farklı olarak, yalnız İstanbul'da değil bütün ülkede hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Öncelikle ilkokullarda okutulacak kitapların açık, sade ve öğrenciye şevk verecek şekilde yeniden hazırlanması konusu ele alınmış ve bazı yeni ders kitapları hazırlanmıştır. Okuma öğrenmeyi hızlandırmak için elifbayı daha etkin heceleme sistemine geçilmesi ve kitaplara okumayı özendirici resimler konması şartı getirilmiştir. Bu yeni kitaplar sadece iptidailer için hazırlanmış ve bu okullarda okutulmuştur. İptidai okulların yanında varlıklarını sürdüren sıbyan mektepleri ikili bir yapının oluşmasına yol açmıştır. Ergin, 1971: C.1-2:461-468; M. Cevad, 1328:122; Nurdoğan, 2005:197).

1882'den sonra Maarif Nezareti bu ikili yapıyı kaldırmak için, ağırlığı iptidai okullarına kaydırmaya başlamıştır. Devlet salnamelerinde ve diğer vesikalarda, bu tarihten sonra, sık sık iptidai adının geçtiği görülmektedir. Böylece sıbyan okulları taraftarlarının ilköğretimin modernleşmesine karşı gösterdikleri direnme zayıflamaya başlamıştır. Bundan sonra da sıbyan okullarının usul-i cedide dönüştürülmesi hızlanmış ve 1909'a kadar pek çok okul yeni usul öğretimi uygular hale getirilmiştir (Kodaman, 1991:69; Nurdoğan, 2005:456).

Aydın Vilayeti Salnamelerinde Manisa'da bulunan iptidai mektepleriyle ilgili bilgiler 1297/1878 yılından itibaren başlamaktadır. Manisa'da iptidai okulların hangi tarihte kurulduğu hakkında salnamelerde bilgi bulunmamaktadır. Saruhan sancağına bağlı bazı kazalarda iptidai mekteplerin var olduğuna ilişkin 1300 yılı salnamesinde bilgiler bulunmasına karşın sancak merkezi Manisa'ya ait bilgiler bulunmamaktadır. Bu durum ancak Manisa'daki iptidai okulla ilgili bilgilerin gözden kaçırıldığı ve salnamenin her kaza için standart bilgiler içermediği şeklinde açıklanabilir. Bunlara ek olarak salnamelere bakarak herhangi bir yerleşim yerinde söz konusu okulların hangi tarihte başladığını saptamak mümkün olamayacaktır (AVS, 1296/1881:127; 1300/1882:181-199). Aşağıdaki tabloda XIX. yüzyıl sonlarında Manisa'da iptidai mektebi sayıları, öğretmen (muallim) ve öğrenci sayıları verilmektedir.

Salnamenin Ait Olduğu Yıl Hicri-Miladi	Erkek İptidai Mektepleri			Kız İptidai Mektepleri		
	Mektep Sayısı	Öğretmen (Muallim) Sayısı	Öğrenci Sayısı	Mektep Sayısı	Öğretmen (Muallim ve Muallime) Sayısı	Öğrenci Sayısı
1297/1879	1	-	130	-	-	-
1301/1883	6	12	480	-	-	-
1305/1887	7	16	859	-	-	-
1306/1888	7	16	883	-	-	-
1313/1895	8	23	1179	-	-	-
1317/1899	7	21	1021	2	4	180
1323/1905	9	53 ¹	1242 ²	3	6	395

Tablo-1. Manisa kazasındaki iptidai mektepleri, öğretmen ve öğrenci sayıları

Kaynak: Aydın Vilayeti Salnamesi, 1297/1878:125; 1301/1883:139; 1305/1887:126; 1306/1888:161; 1313/1895:374-375; 1317/1899:336,338; 1323/1905:278-290.

¹ 1905 yılında Manisa kazası iptidai okullarında görev yapan 53 öğretmenden 33'ü kazada hizmet veren iki hususi iptidai okulunda çalışmaktadır.

² İptidai okullarında okumakta olan 1242 öğrenciden 400'ü hususi iptidai okullarında öğrenim görmektedir.

Tabloya bakıldığında 1879 yılında bir tane iptidai mektebi varken bu sayı 1883'te 6'ya çıkmıştır. Öğrenci sayısı ve öğretmen sayısında da büyük artışlar olduğu anlaşılmaktadır. Öğrenci sayısı dört yılda 130'dan 480'e çıkmıştır. Öğretmen sayısı 1879 yılı için belirtilmemiş olmasına karşın en fazla 4 olabilir ki, dört yıl sonra sayının 12'ye çıktığı ve artışın %300 olduğu görülür. Tabloda başlangıç yılı olan 1879'dan 1905 yılına kadar okul, öğretmen ve öğrenci sayılarındaki artışlara bakacak olursak, okul sayısındaki artış oransal olarak %800, öğretmen sayısındaki artış %1225 ve öğrenci sayısındaki artış ise %850 olmuştur. İncelenen dönem boyunca iptidai okullarda görülen bu gelişmeler ülke çapında ilköğretim düzeyinde okullaşmaya verilen önemin bir göstergesidir.

Aydın Vilayeti Salnamelerinde kız iptidai mektepleri hakkında ilk bilgilere 1316/1898 yılında rastlanmaktadır. Bu tarihe kadar kızlar ya erkeklerle birlikte karma eğitim görmüşler veya salnamelerde kızlara ait iptidai mektebiyle ilgili bilgiler atlanmış ve ayrıca belirtilmemiştir. 1898'de 95 öğrencisi olan kız iptidai mektebinin iki öğretmeni olduğu belirtilmektedir. 1898 tarihinden 1905'e kadar kız mekteplerinde de önemli gelişmeler olmuş, mektep sayısı 3'e, öğretmen sayısı 6'ya ve öğrenci sayısı da 395'e çıkmıştır. Kız iptidai mektepleriyle ilgili dikkat çeken diğer bir konu 1905 yılı salnamesinde Ispartalı İnas Mektebi'nden bahsedilmesidir. Söz konusu okulun öğrenci sayısı 1905 yılında 85, öğretmen sayısı ise 2'dir. 1898-1905 yılları arasında kız iptidai mekteplerindeki artış %200 olmuştur. Öğrenci sayısındaki artış ise iki katından fazladır. İncelenen dönemde kızların eğitimine de önem verildiği, eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır (AVS, 1316/1898:388; 1323/1905:278-290).

II. Abdülhamit'in saltanatının ilk yıllarından itibaren yalnız İstanbul'da değil taşrada da ilköğretime önem verilmiştir. Çünkü ülkede özellikle Müslüman halkın çocukları eğitim yönünden büyük ihmale uğramıştır. 1882 tarihli bir vesikada bu konuda şu bilgiler verilmektedir: Memlekette eğitim yönünden en geri olan Müslüman halktır. Köy ve nahiyelerde Kur'an'ı biraz heceleyebilecek bir adam bayağı âlim geçinmektedir. Bu durum memleketin ticaret ve servetinin gayrimüslimlerin eline geçmesine ve böylece Müslüman halkın mahrumiyetine sebep olmaktadır. Bu yüzden yalnız zenginlerin çocuklarının eğitimine mahsus iptidai mektepler teşkilâtından çok, vilâyetlerde halk çocuklarına hiç olmazsa Türkçe okuyup-yazma ve dört işlemi bilecek kadar tahsil verecek iptidai mektepleri açmak, eğitimi yayma siyasetine daha uygundur, denilerek ilköğretimin yeri ve önemi açıkça belirtilmiştir. İlköğretime verilen önemin devrin sonlarına kadar devam ettiği, yapılan yasal düzenlemelerden, yetkililerin açıklamalarından ve bu konuda yürütülen tartışmalardan anlaşılmaktadır (Kodaman, 1991: 67; Satı, 1329b:1463-1464; Gökalp, 15 Ağustos 1332:33-39; 15 Eylül 1332:65-71; Baltacıoğlu, 15 Eylül 1332:75-80).

Kazadaki erkek iptidai okulların arasında 1905 yılı Aydın Vilayeti Salnamesine göre iki özel okul bulunmaktaydı. Bu özel iptidai okulların adları Şems-ü'l İrfan ve Ravza-tü'l İrfan olup, toplam öğrenci sayısı 400 ve öğretmen sayısı ise 33 idi. Söz konusu okullar öğretmen sayısı açısından çok avantajlı bir durumdaydı. Öğretmen başına yaklaşık 12 öğrenci düşmekteydi. 1905 yılını temel aldığımızda devlete ait erkek sıbyan okullarında öğretmen başına düşen öğrenci sayısının farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Örneğin Lala Paşa mektebinde 158 öğrenciye 3 öğretmen düşerken, 133 öğrencisi olan Muradiye mektebinde 4 öğretmen görev

yapmaktadır. Yine 79 öğrenciye sahip Cami-i Kebir mektebinde 2 öğretmen bulunmaktadır. Önceki tarihlere göre okullardaki öğretmen dağılımının eşit olmasa da çok adaletsiz olmadığı görülmektedir. 1301/1883 yılı salnamesine göre 60 öğrencisi olan Hatuniye mektebinin 2 öğretmeni varken, 110 öğrenciye sahip Cami-i Kebir mektebinde 1 öğretmen görev yapmaktaydı. Sonraki yıllarda bu dengesizliğin büyük ölçüde giderildiği anlaşılmaktadır (AVS, 1301/1883:139; 1905:278-290).

1905 yılı için kazadaki kız iptidai okullarında öğretmen öğrenci dağılımına bakacak olursak, 175 öğrencili Kurşunlu kız iptidai okulunda 3 öğretmen (muallime) görev yapmaktaydı. Kız rüştiye okulunun iptidai kısmında 135 öğrencinin 1 öğretmeni bulunmaktaydı. Bu sayılara baktığımızda 1883 yılında erkek sıbyan okullarında öğretmen dağılımı konusunda var olan dengesizliğin 1905'te kız iptidai okullarında devam ettiğini görebiliriz. Bu verilerden çıkan başka bir sonuç da şudur; tek öğretmeni olan iptidai okullarında tüm öğrencilerin aynı sınıfta ders görüyor olmasıdır. İki öğretmene sahip okullar için, birinci ve ikinci sınıfların bir derslikte, üç ve dördüncü sınıfların da ortak bir sınıfta ders gördükleri düşünülebilir. İptidai okullar 4 yıl olduğuna göre her okulda en az dört öğretmenin görevlendirilmesi gerekir ki her bir sınıf ayrı dersliklerde ders görebilsinler. Kazadaki bütün iptidai okulları için öğretmen yetersizliği söz konusudur. Bunun nedeni devletin, kaynak yetersizliği yüzünden okullara yeterli ödenek verememesi ve iptidai okulların giderlerini büyük ölçüde halka yüklemiş olmasıdır. İncelenen dönemde kaynak yetersizliği modern ilköğretim sisteminin taşrada geliştirilmesinin önündeki en önemli engeldi (Refet, 1341:41; BOA, 2014:101; Nurdoğan, 2005:536).

İptidai mektepleri için 1892 yılında çıkarılan talimatla bu okulların öğretmenlerine ilişkin yeni düzenlemeler getirilmiştir. Bu talimata göre iptidai mekteplerine öğretmen tayin edileceklerin Darü'l-muallimîn-i İptidaiden diploma almış olmaları veya yetkili kurullarca yapılan öğretmenlik sınavlarında yeterliliklerini kanıtlamış olmaları ve iyi ahlâklı olmaları gerekmektedir. 1892 talimatına göre dört yıllık iptidai okullarında okutulması gereken dersler şunlardı: Elifba-yı Osmanî, Ecza-yı şerife (Kur'an cüzleri), Hesap, Kur'an-ı Kerim, İlmihal, Kıraat ve Hat idi (M. Cevad, s.314-335).

Manisa'da iptidai okulların yanında yukarıda da belirtildiği gibi eski yöntemlere göre eğitim hizmeti veren sıbyan okulları bulunmaktaydı. İncelenen dönemin sonlarına doğru Aydın Vilayeti Salnamelerine göre kazada erkek ve kızlar için ayrı ayrı sıbyan okulları bulunmaktaydı. 1306/1888 yılında kazada 17 erkek sıbyan mektebinde 437 öğrenci okumaktaydı. Aynı tarihte 16 kız sıbyan mektebinde 415 öğrenci eğitim görmekteydi.

Manisa kazasında 1880'li yılların sonlarında 14 gayrimüslim erkek ilköğretim okulunda 405, kızlara ait 13 gayrimüslim okulunda da 795 öğrenci okumaktaydı. Yahudilere ait 5 ilkokul bulunmakta ve bu okullarda 196 öğrenci bulunmaktaydı (AVS, 1306/1888:162).

İmparatorluk genelinde olduğu gibi Manisa kazasında bulunan sıbyan okullarının eğitim-öğretim seviyesi çok düşüktü. Bu okullardan çıkanlar basit bir Osmanlıca metni okuyabilecek durumda değillerdi. Devlet bu okullarda usul-i cedidin yaygınlaştırılması için çaba sarf etmekteydi. Hükümetin taşrada ilköğretimi

geliştirmek için aldığı tedbirlerin de etkisiyle Aydın valiliğince sancak ve kazalara 1313/1895 yılında sıbyan mekteplerinde yapılması gereken düzenlemeleri içeren bir Tahrirat-ı Umumiye ve bir de Tarifname gönderilmiştir (AVS, 1313/1895:514-526; Gökmen, 2006:157-160; M. Emin, 18 Teşrinievvel 1335:519). Tahriratta kazalarda ve özellikle köylerde bulunan sıbyan mekteplerinin eğitiminden öğrencilerin hiç fayda görmediğine dikkat çekiliyordu. Valilik sıbyan mekteplerinin yetersizliğinden duyulan rahatsızlığa ve bu kurumların acilen ıslah edilmeleri gerektiğine vurgu yapıyordu. Sıbyan mekteplerinin sorunlarını, çözüm yollarını, ıslah gerekçelerini ve yöntemlerini ayrıntılı olarak açıklayan 6 Aralık 1893 tarihli bu tahriratın içeriği özetle aşağıda verilmektedir.

Ülkenin maddi ve manevi gelişimi eğitime bağlı olduğundan, eğitimin yaygınlaştırılması gerekmektedir. Köylerdeki iptidai mekteplerin ıslahına ve düzenlenmesine yönelik ülke çapında çalışmalar yapılmış ancak istenen sonuç alınamamıştır. Her kasaba ve köyde bir mektep bulunmasına rağmen uygulanan yöntem nedeniyle bunlardan gerektiği gibi yararlanılamamaktadır. Bu okullarda çocuklar ya bir şey öğrenememekte veya öğrendiklerini kısa sürede unuttuklarından cahil kalmaktadırlar. İptidai okullara giden öğrenciler az bir süre içinde lazım olan bilgileri öğrenmektedirler. Çocuklara gerekli bilgileri öğretmesi gereken bu okulların acilen düzeltilmesine başlanacaktır. Bunun için öncelikle iptidai mekteplerde ve padişah tarafından kurulan çiftliklerde açılan mekteplerde uygulanan eğitim-öğretim şeklinin süratle yaygınlaştırılması, mektebi olmayan yerlere de mektep ve muallim temini hususuna gayret edilmesi lazımdır. Usul-i cedit üzere öğretim yapmayan mektep hocalarına, iptidai mektep muallimi olan yerlerde iki üç ay usul-i tedsriye-i iptidaiye eğitimi aldırılarak ellerine diploma verildikten sonra gittikleri yerde muallimlik yaptırılması gerekmektedir. İptidai mektep hocalarının maaşlarının istenilen düzeye çıkarılması ve her ay düzenli olarak ödenmesi ile hocaların eğitim ve öğretim faaliyetlerinde gayretli ve istekli olacaklardır (AVS, 1313/1895:514-521).

Köy sıbyan mektepleri ile ilgili yapılacak işlerin nasıl gerçekleştirileceğine ilişkin valilik tarafından yöneticilere rehber olabilecek bir tarifname tahrirata ek olarak gönderilmiştir (Gökmen, 2006:160). Tarifnamede tahriratta yapılması gerekenlerin yöneticiler tarafından halka anlatılması istenmekteydi. Mutasarrıf, kaymakam ve kaza müdürlerinin köy ihtiyar heyetleri ve maarif komisyonları ile nasıl ortak çalışacakları tarifnamede açıklanmıştır. Ayrıca tarifnamede, köy sıbyan mekteplerini ıslah için oluşturulacak Mekteb-i İptidai Komisyonu'nun nasıl ve kaç kişiden oluşacağı gibi konulara yer verilmiştir (AVS, 1313/1895:521-526).

Tahriratta ve tarifnamede belirtilen konular sancak ve kaza yöneticilerince olumlu karşılanmış ve uygulamaya konulmuştur. Yapılan çalışmalar sonucunda mekteplerin bazısı ıslah bazısı da yeniden inşa edilmiş ve durumu iyi olanlar da usul-i cedit dönüştürülmüştür.

İptidai mektep sayısında zamanla hem imparatorluk genelinde hem de Manisa'nın da bağlı bulunduğu Aydın vilayetinde bir artış gerçekleşmiştir. 1892-93 yıllarında imparatorluk genelinde usul-i cedit ile öğretim yapan iptidai mektep sayısı 3057 iken, bu rakam 1906-1907'de 7213'e çıkmıştır. Aynı tarihlerde Aydın vilayetindeki iptidai mektebi sayısı 420'den 1453'e ulaşmıştır. 1892-93'de Aydın vilayetindeki iptidai mektep sayısının imparatorluk genelindeki iptidailere oranı 1/7 iken,

1906'de bu oran 1/5 seviyesine gelmiştir. Bu rakamlar Aydın vilayetinde iptidai mekteplerin sayısının gittikçe arttığını göstermektedir (Maarif Nezareti Salnamesi, 1316/1898:1256; 1317/1899:1496; Akyüz, 2014:231; Kodaman, 1991:89-90).

Devlet, ağırlığını iptidai mekteplerden yana koymakta, artık sıbyan mekteplerini önemsememektedir. Vilayet salnamelerinde bile sıbyan mektepleri ile ilgili çok az bilgiye yer verilmektedir. 1314/1896 yılı Aydın vilayeti salnamesinde Manisa'daki sıbyan mektepleri ile ilgili verilen bilgiler iptidai mektepler karşısında sıbyan mekteplerinin hızla gerilediğini çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. Manisa'da 1306/1888 yılında 17 erkek sıbyan mektebi varken bu sayı 1896'da 7'ye düşmüştür. Yine 1888'de kazada 16 kız sıbyan mektebi varken bu sayı 10'a inmiştir. Öğrenci sayılarına bakacak olursak sıbyan mekteplerinde okuyan erkek öğrenci sayısı 437'den 240'a, kız sıbyan mekteplerinde okuyanların sayısı da 415'ten 230'a düşmüştür. Sıbyan mektepleri sayıca giderek azalsa da İmparatorluğun sonuna kadar iptidai mektepler yanında öğretim faaliyetlerini sürdürmüşlerdir (AVS, 1306/1888:162; 1314/1896:371; 1326/1908:569-581).

Sonuç

Eğitim-öğretim kurumları evrensel bilgi ve tecrübe birikimleriyle toplumun kültürel değerlerini kuşaktan kuşağa geliştirerek aktarılmasını sağlar. Böylece eğitim toplumun ilerlemesini olduğu kadar varlığını sürdürmesine de hizmet eder.

Osmanlı eğitiminin, Batı dünyasında gelişen modern eğitim sistemleri karşısında içine kapanması ve geleneksel formda kalması sonucu temel fonksiyonlarını yerine getiremediği anlaşılmaktadır. Özellikle XIX. yüzyıldan itibaren belirginleşen bu durum ilk, orta ve yüksek öğretim düzeyinde, modern olarak nitelendirilen eğitim kurumlarının açılmasını bir zorunluluk haline getirmiştir. Osmanlı'da halka ilköğretim düzeyinde eğitim veren okullar Tanzimat devrinin sonlarına kadar geleneksel sıbyan okullarıydı. Bu okulların yanı sıra 1870'lerden itibaren modern öğretim metotlarıyla eğitim veren iptidai okulları açılmaya başlamıştır. Manisa kazasında da iptidai okulların 1870'lerin sonlarında hizmet vermeye başladığı görülmektedir. Bu okullar kazada hızla gelişmiş incelenen dönem sonlarında hem okul sayısı hem de okuyan öğrenci sayısı açısından kadim sıbyan mekteplerini geçmiştir. Köylerde ise sıbyan mekteplerinin eski usulde verimsiz şekilde eğitim faaliyetlerini sürdürmeleri yöneticilerin bazı tedbirler almalarını zorunlu kılmıştır. Bu konuda ülke çapında yürütülen politika sıbyan mekteplerinin usul-i cedit üzere eğitim veren iptidai okullara dönüştürülmesi olmuştur.

İncelenen dönemde Osmanlı eğitiminin modernleşmesinin önündeki en önemli iki engel kaynak yetersizliği ve sayı ve bilgi yönünden yeterli öğretmen bulunamamasıydı. Devlet ilköğretime kaynak temin etmek için bir yandan aşara zam yapıp eğitim hissesi oluşturmuş diğer yandan evkaf-ı münderise gelirlerini bu kurumların finansmanına tahsis etmiştir. Ancak bu kaynaklar yeterli olmamış okulların yaptırılıp yaşatılması halkın bağışlarına bağlı kalmıştır. Bu yüzden taşrada ilköğretimde modernleşmenin başarısını bölge eşrafının eğitime verdiği destek belirlemiştir. İmparatorlukta ilköğretim okullarının yaygınlık kazanmasında karşılaşılan en önemli sorunlardan biri de, yukarıda değinildiği gibi, darü'l-muallimîn mezunu öğretmenlerin sayısındaki yetersizlikti. Maarif Nezareti bu meseleyi çözebilmek amacıyla şu tedbirleri almıştı: Çok sayıda medrese öğrencisi, usul-i cedit yöntemi öğretilmek üzere yoğunlaştırılmış programlara tabi tutulduktan

sonra öğretmen atanmıştır. Vilâyet merkezlerinde darü'l-muallimîn açılmasına hız verilmiştir. Cami imamları darü'l-muallimînlerde mesleki bilgi kazandırdıktan ve ehliyetname verdikten sonra ilköğretim okullarında istihdam edilmişlerdir. Fakat yapılan bu çalışmalara karşın ilköğretimde öğretmen açığı kapatılamamıştır.

Kaynaklar

Remi Yayınlar, Temel Başvuru Eserleri ve Gazeteler

Düstur, I.Tertip, C.I, 1290. Dersaadet.

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye (1316). Matbaa-i Amire , İstanbul.

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye (1317). Matbaa-i Amire , İstanbul.

Salname-i Vilayeti Aydın (AVS) (1301), Vilayet Basımevi, İzmir.

Salname-i Vilayeti Aydın (1307). Vilayet Basımevi, İzmir.

Salname-i Vilayeti Aydın (1312). Vilayet Basımevi, İzmir.

Salname-i Vilayeti Aydın (1313). Vilayet Basımevi, İzmir.

Salname-i Vilayeti Aydın (1314). Vilayet Basımevi, İzmir.

Salname-i Vilayeti Aydın (1316). Vilayet Basımevi, İzmir.

Salname-i Vilayeti Aydın (1317). Vilayet Basımevi, İzmir.

Salname-i Vilayeti Aydın (1319). Vilayet Basımevi, İzmir.

Salname-i Vilayeti Aydın (1320). Vilayet Basımevi, İzmir.

Salname-i Vilayeti Aydın (1321), Vilayet Basımevi, İzmir.

Salname-i Vilayeti Aydın (1323). Vilayet Basımevi, İzmir.

Salname-i Vilayeti Aydın (1326). Vilayet Basımevi, İzmir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (2014). *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, (Proje yöneticisi: Uğur Ünal), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., İstanbul.

İçtihat

İtisam

Kitap ve Makaleler

Aksoy, Özgönül (1968). *Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul.

Akyüz Yahya (2003). "Cumhuriyet'e Gelinceye Kadar İlköğretimin Tarihçesine Kısa Bir Bakış", *Türkiye'de İlköğretimin (Dünü, Bugünü, Yarını)*, MEB, İstanbul.

- Akyüz, Yahya (1992). “Cevdet Paşa'nın Özel Öğretim ve Tanzimat Eğitimine İlişkin Bir Lâyihası”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 3, Ocak, s. 85-114.
- Akyüz, Yahya (1994). “İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı”, *OTAM*, , Sayı 5, s. 1-47.
- Akyüz, Yahya (2004). “Osmanlıda “Kadın Öğretmenli Ev Sıbyan Mektepleri”, *OTAM (Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi)* Ankara, Sayı 15, s. 1-12.
- Akyüz, Yahya (2014). *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi, Ankara.
- Akyüz, Yahya (1992). “Cevdet Paşa'nın Özel Öğretim ve Tanzimat Eğitimine İlişkin Bir Lâyihası”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 3, s. 89–90.
- Berker, Aziz (1945). *Türkiye'de İlk öğretim (1839-1908)*, MEB Yay., Ankara.
- Demirbağ, Uğur (2018). “Sıbyan Mekteplerinde Verilen Eğitim Programının Değerlendirilmesi”, *TİDSAD*, Yıl 5, Sayı 16, Mart, s. 408-419.
- Demirtaş, Zülfü (2007). “Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi”, *Elazığ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 17, Sayı 1, Elazığ, s. 173-183.
- Engelhardt (1999). *Tanzimat ve Türkiye*, (Çev: Ali Reşad), Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Ergün Mustafa (2000). “Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme”, *Yeni Türkiye Osmanlı II (Toplum ve Ekonomi)*, Sayı 32, Mart-Nisan, s.735-753
- Feyzi (Muallim) (1334). “Bizde İptidai Tahsili”, *İtisam*, 26 Kânunuevvel, Cilt I, Sayı: 5, s. 9-11.
- Gökmen, Ertan (2009). “Kırkağaç Kazası Eğitim Kurumları”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 180, Haziran, s. 87-100.
- Gömen, Ertan (2006). “Aydın Vilayetinde Sıbyan Mekteplerinin İptidai Mekteplere Dönüştürülmesi”, *OTAM (Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi)* Ankara, Sayı 20, s. 149-173.
- Hızlı, Mefail (2008). “Osmanlı Döneminde Bir İlköğretim Kurumu Olarak Sıbyan Mektepleri”, *İslam Tarihinin Problemleri Kolokyumu*, 14-15 Mayıs, Şanlıurfa, s. 107-128.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin (1992). “Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı”, *150. Yılında Tanzimat*, (Derleyen: Hakkı D. Yıldız), Ankara, ,s. 335 – 395.
- İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) (15 Eylül 1332). “Asrın Gayeleri Milletın Gayeleri”, *Muallim Mecmuası*, Yıl 1, Sayı 3, Cilt 1, , s.75-80.
- Karal, Enver Ziya (2007). *Osmanlı Tarihi Cilt VIII*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

- Koçer, Hasan Ali (1970). *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu (1773-1923)*, İstanbul.
- Koçu, Reşat Ekrem (1966). “Sıbyan Mektepleri”, *Hayat Tarih Mecmuası*, 2, s. 15-27.
- Kodaman, Bayram (1991). *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarihi Kurumu, Ankara.
- Mahmut, Cevad (1328). Maârif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı, İstanbul.
- Mehmed Emin (1335). “Köy ve İbtidai Mektebi Hocası Nasıl Olmalıdır?”, 18 Teşrinievvel, *İtisam*, Cilt I, Sayı: 46, s. 518-521.
- Nurdoğan, Arzu M. (2005). *Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869-1922)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Osman Zeki (1337). *Bizde Maarif-i İbtidaiye*, İstanbul.
- Refet (1341). “Türkiye'de İptidai Maarif”, *Türk Yurdu*, Nisan, (2-3. Seri), Cilt II, Sayı: 7, s. 38-41.
- Sağlam, Tevfik. (1981) *Nasıl Okudum*, İstanbul Üniv. Yay., İstanbul.
- Sakaoğlu, Necdet. (2003). *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul.
- Satı (el Husri) (1329a). “Tanzimatçılık Meselesi”, *İctihat*, 2 Mayıs, Cilt IV, Sayı: 64, s. 1379-1383.
- Satı (el Husri) (1329b). “Tahsil-i İbtidai Hakkında: Maarif Nezaretinin Yeni İctihadı”, *İctihad*, Cilt IV, Sayı: 67, 3 Mayıs, s. 1463-1466.
- Somel, S. A. (2015). “Tanzimat Döneminde Eğitim Reformunun Dönüm Noktası: 1869Tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Esbab-ı Mucibe Layihası ve İdeolojik Temelleri”, *Sultan Abdülmecid ve Dönemi (1823-1861)*, (Editörler: K. Kahraman ve İ. Baytar). Kültür-Medeniyet Serisi (12). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yay., s.136-167.
- Unat, Faik Reşit (1964). *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış*, Ankara.
- Ülkütaşır, M. Şakir (1965).“Sıbyan Mektepleri”, *Türk Kültürü*, 33, s. 594-600.
- Ziya Gökalp (15 Ağustos 1332). “Milli Terbiye 2”, *Muallim Mecmuası*, Yıl 1, Sayı 2, Cilt 1, s.33-39.
- Ziya Gökalp (15 Eylül 1332). “Milli Terbiye 3”, *Muallim Mecmuası*, Yıl 1, Sayı 3, Cilt 1, s.65-71.